

УДК: 373.5.091.322 – 053.6

асистент кафедри теорії і методики
природничо-математичних дисциплін
початкової освіти Буднік С. В.
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки (м.Луцьк)

assistant of the Department on Theory and Methodology
of Natural-and-Mathematical Sciences in Primary Education
Budnik S. V.

[Lesia Ukrainka Eastern European National
University](#) (Lutsk city)

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ СУБ'ЄКТНОСТІ ПІДЛІТКІВ У ГУРТКОВІЙ РОБОТІ В ПРОЦЕСІ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Актуальність теоретичного обґрунтування особливостей виховання суб'єктності підлітків у гуртковій роботі в процесі дослідницької роботи обумовлена сенситивністю визначеного вікового періоду для розвитку дослідницької активності та суб'єктної позиції школярів. Метою статті є аналіз особливостей виховання суб'єктності підлітків у гуртковій роботі в процесі дослідницької діяльності. Автором наголошено що дослідницька діяльність у гуртковій роботі є формою виховання суб'єктності учня, оскільки в процесі її реалізації відбувається розвиток пізнавальної мотивації та дослідницької активності; розвиток інтелектуальних умінь, аналітичного та критичного мислення; розвиток схильності до рефлексії та самоаналізу; широке використання суб'єктного досвіду в інтерпретації та оцінці фактів, явищ, подій навколишньої дійсності.

Ключові слова: виховання, суб'єкт, суб'єктність, підлітки, дослідницька діяльність, гурток, гурткова робота.

Аннотация: Актуальность теоретического обоснования особенностей воспитания субъектности подростков в работе кружка в процессе исследовательской работе обусловлена сенситивностью определенного векового

периода для развития исследовательской активности и субъектной позиции школьников. Целью статьи является анализ особенностей воспитания субъектности подростков в работе кружка в процессе исследовательской деятельности. Автором отмечено что исследовательская деятельность в работе кружка является формой воспитания субъектности ученика, поскольку в процессе ее реализации происходит развитие познавательной мотивации и исследовательской активности; развитие интеллектуальных умений, аналитического и критического мышления; развитие склонности к рефлексии и самоанализу; широкое использование субъектного опыта в интерпретации и оценке фактов, явлений, событий окружающей действительности.

Ключевые слова: воспитание, субъект, субъектность, подростки, исследовательская деятельность, кружок

Summary. Actuality of theoretical grounding concerning teenagers' features of subjectness education while process of hobby group activity in research process conditional on sensitivity of the certain age period for development of schoolchildren's research activity and subjectness position. The aim of the article is analysis of teenagers' features of subjectness education while process of hobby group activity in research process. It is marked by the author that research process while hobby group activity is the form of a pupil's subjectness education, as in the process of its realization the development of cognitive motivation and research activity take place; development of intellectual abilities, analytical and critical thinking; development of propensity to reflection and self-examination; deployment of subject experience in interpretation and estimation of facts phenomena, surrounding reality events.

Keywords: education, subject, subjectness, teenagers, research activity, hobby group, group work.

Вступ. Проблема підготовки молодого покоління, здатного самостійно здобувати нові знання, неординарно мислити, використовувати знання у нових, незвичних умовах, тобто проблема виховання суб'єктності молодого покоління, була, є і буде завжди актуальною. Нині виникає потреба не тільки в обізнаних і

вмілих людях, але й у такій категорії людей, що здатна бачити, формулювати й вирішувати самостійно нові проблеми. Державна цільова соціальна програма розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року ставить перед системою позашкільної освіти завдання впровадження в педагогічну практику таких методів і форм навчання, які стимулювали б особистісний розвиток учнів і сприяли їх становленню як суб'єктів пізнання, адже адже в умовах модернізації сучасного українського шкільництва особливої актуальності набуває проблема самоусвідомлення всіх суб'єктів освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Поняття суб'єктної позиції школярів у навчальному процесі розглядається в роботах Л. І. Божович, Г. І. Щукіної, Д. Б. Ельконіна. Проблема усвідомлення особистістю самого себе як суб'єкта діяльності у підлітковому віці досліджувалася такими дослідниками, як С. Л. Рубінштейн, О. М. Леонтьєв, А. О. Вербицький, І. Ф. Неволін та ін. Проблему активізації пізнавальної діяльності учня як основного прояву його суб'єктності досліджували Л. Аристова, І. Зязюн, О. Киричук, Г. Костюк, О. Матюшкін, І. Харламов, Т. Шамова, Г. Щукіна та ін., психологічні аспекти формування особистості як суб'єкта діяльності – К. Абульханова-Славська, В. Асєєв, І. Бех, А. Брушлинський, А. Журавльов, В. Знаков, В. Рибалка, В. Селіванов, В. Татенко, Д. Фельдштейн та ін.

Теоретичні основи організації дослідницької роботи розглядаються у працях Б. Гніденка, С. Гончаренка, Є. Коршака, А. Кушнірук, М. Мартинюка, Д. Пойя, В. Прошкіна, С. Ракова, О. Скафи, В. Шахова та інших учених. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що дослідницьку діяльність учні називають і науково-дослідницькою (О. Анісімова, Г. Артемчук, Л. Левченко, В. Маскін, В.Г. Цехмістрова, Л. Шевченко), і навчально-дослідницькою (С. Коршунов, І. Кравцова, Н. Недодатко), і експериментально-дослідницькою (В. Смагін). Проте, незалежно від виду дослідницької діяльності, вона спрямована на здійснення цілеспрямованого розвитку особистості.

Водночас зауважимо, що проблема виховання суб'єктності підлітків у гуртковій роботі ще не має достатнього теоретичного та методичного

обґрунтування у педагогічній науці.

Метою статті є аналіз особливостей виховання суб'єктності підлітків у гуртковій роботі в процесі дослідницької діяльності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Поняття «суб'єкт», як зазначають Г. М. Коджаспирова і А. Ю. Коджаспиров, – це індивід, наділений своїм внутрішнім світом, предметно-практичною активністю і пізнанням [7, с. 144]. Категорії «суб'єкт», «суб'єктність», «суб'єктна позиція», «суб'єктивізація» тісно пов'язані в методологічному сенсі.

Поняття «суб'єкт» лежить в основі концептуального підходу – суб'єктного та методологічного принципу – принципу суб'єктності, який широко використовуються у філософських, психологічних і педагогічних дослідженнях. Водночас методологічний аналіз понять «суб'єкт» і «суб'єктність» у філософській, психологічній і педагогічній науках показує, що спостерігаються такі тенденції щодо розуміння їх змісту, суб'єктного підходу та принципу суб'єктності, зокрема відбувається конкретизація поняття «суб'єкт» такими процесуальними показниками як самосвідомість, самооцінка, самовизначення, саморегуляція, саморефлексія, Я-концепція, професійна Я-концепція; зростання ролі цього методологічного поняття в психологічній і педагогічній науках як однієї із системостворювальних основ дослідження особистості [6, с. 34–45].

Сам термін «суб'єктність» увійшов у загальну освітню практику, як соціально цінна якість особистості, яку необхідно формувати в процесі педагогічної взаємодії [7, с.144]. О. Я. Святохо підкреслює, що у випадку якщо суб'єктність розглядається як якість, то суб'єктна позиція може бути охарактеризована в загальному сенсі, як ставлення особистості до себе та світу з позиції активного пізнання [11, с. 19–25].

К. Абульханова-Славська слушно зауважує, що саме суб'єкт має потенційні можливості змінювати самого себе, адже у психології суб'єкт не просто суб'єкт активності, розвитку, самодіяльності, але такої міри активності,

яка забезпечує його розвиток і самодіяльність, активність, і в цьому полягає його самодетермінація [10, с. 9].

«Психологічна категорія суб'єкт дає змогу знайти у різних особистостей різну міру їхньої активності, різну міру інтегративності, різний ступінь самовизначення; розкрити співвідношення ідеалу розвитку і реально досягнутого рівня, можливостей особистості і реальної міри її активності, – відзначає К. Абульханова-Славська. – Так здійснюється синтез понять суб'єкт, особистість, індивідуальність...» [1, с. 49].

С. І. Подмазін мету особистісно орієнтованої освіти вбачає в створенні оптимальних умов для розвитку та становлення особистості, як суб'єкта діяльності і суспільних відносин з можливістю вибору найсприятливіших для нього засобів досягнення певної мети та усвідомлення процесу суб'єктного вибору, а також відповідальності за цей вибір і його результат. При цьому повинна проявлятися специфічна якість суб'єктності в сфері вітальних, предметних і комунікативних відносин людини зі світом і самовідносин суб'єкта [9, с. 141-142].

О. П. Агофонова визначає суб'єктну позицію школяра як внутрішню позицію особистості, яка базується на ставленні до процесу навчання в цілому і на визначенні учнем свого місця і ролі в цьому процесі. О. П. Агофонова підкреслює, що необхідними педагогічними умовами розвитку суб'єктної позиції підлітка є забезпечення творчого (суб'єктивно-творчого) характеру діяльності; формування здатності учнів до рефлексії, самопізнання, самовизначення, самооцінці як показників становлення їх творчої індивідуальності [2].

Г. В. Москаленко визначає суб'єктну позицію учня, як внутрішню позицію, засновану на системі ставлення школяра до світу, інших людей, самого себе, що дозволяє йому свідомо, відповідально і вільно будувати своє життя, робити вчинки і життєві вибори. Автор вважає, що педагогічними умовами формування учня, як суб'єкта життєдіяльності є: врахування вікових особливостей; особистісно орієнтований підхід; проблематизація змісту

навчального матеріалу; інтегрування індивідуальної, групової та колективної форм навчально-виховної діяльності; створення атмосфери співробітництва та діалогічного спілкування, що реалізуються в умовах спеціально організованої педагогічної взаємодії і сприяють прояву і розвитку структурних компонентів суб'єктної позиції учня [8].

Є. В. Шадрова наполягає на таких умовах успішного формування «суб'єктної позиції підлітка», як гуманістична суб'єкт-суб'єктна взаємодія учасників освітнього процесу; усвідомлення дитиною своєї залученості до освітнього процесу; актуалізація позиції педагога щодо формування суб'єктної позиції учня [12].

Таким чином, виховання суб'єктності у підлітків є процесом усвідомлення і прийняття ними себе як активних суб'єктів пізнання та розвитку.

Гуманістичні пріоритети сучасної освіти ґрунтуються на ідеях унікальності особистості, необхідності розвитку її пізнавальних інтересів і творчих здібностей, задоволення освітніх потреб шляхом залучення до навчально-дослідницької діяльності, яка організовується в урочний та позаурочний час, сприяє особистісному розвитку, забезпечує вияв пізнавальної активності, самостійності й самореалізованості в умовах прискореного суспільного розвитку.

Мобільне й адекватне реагування на виклики часу спричинює зростання вимог суспільства до рівня освіченості підростаючого покоління з домінуючим цілепокладанням у площині розвитку творчого потенціалу й сформованості дослідницьких умінь особистості, що, у свою чергу, призводить до формування здатності ефективно входити в інформаційний тип прогресу, інноваційно мислити й результативно вирішувати локальні проблеми чи адекватно реагувати на глобальні інтеграційні процеси цивілізаційного характеру.

Отже, вчитель повинен допомогти учням-підліткам пізнавати і осмислювати свій внутрішній світ, усвідомлювати й сприймати свою суб'єктність у процесі творчої навчально-дослідницької діяльності, сформувати і поступово розвивати провідні суб'єктні якості учня.

Виховна функція освітньої установи пов'язана насамперед із формуванням у школярів ціннісного відношення до світу, культури, навколишнього середовища, усвідомлення себе в цьому світі і знаходження свого місця серед інших людей. Ця функція не може бути реалізована тільки в процесі навчання; вона стосується також гри, трудової й творчої діяльності, сфери дозвілля, пов'язаних з задоволенням і розвитком індивідуальних інтересів.

Гуманістична виховна система насамперед співзвучна з процесом індивідуалізації, що передбачає діяльність щодо підтримки і розвитку того одиничного, особливого і своєрідного, що закладено в дитині або що вона придбала завдяки власному досвіду. Індивідуалізація припускає індивідуально орієнтовану допомогу дітям у реалізації первинних базових потреб, без чого неможливе відчуття природної "самоті"; створення умов для максимально вільної реалізації фізичних, інтелектуальних, емоційних здібностей і можливостей, характерних саме для цього індивіда; підтримку людини в автономному духовному, творчому самовтіленні, здатності до життєвого самовизначення.

Індивідуалізація особистості у вихованні полягає у допомозі дітям у конструюванні їх "суб'єктивної реальності" (термін уперше став вживатися в роботах В. І. Слободчикова). Для цього в цій виховній системі розробляються спеціальні засоби, що допомагають людині в самовизначенні і самореалізації.

Суб'єктом гуманістичної виховної системи є вже не тільки педагог, але і самі діти. У цій парадигмі і педагоги, і діти разом конкретизують, чого варті нові цілі й задачі, переводять їх у ранг практичних і здійснюють у процесі спільної діяльності.

Важливою умовою ефективності гуманістичної виховної системи школи є об'єднання дітей і дорослих у загальний колектив (хоча і різнорідний за своїми функціями – діти, педагоги, батьки). Діяльність і спілкування дітей між собою, дітей і дорослих породжують певні відносини, що, у першу чергу, і визначають

виховний потенціал системи. Такі відносини стають предметом особливої турботи педагогів [6].

Формування суб'єктності підлітків в процесі дослідницької діяльності здійснюється за допомогою методів виховання. Методи і прийоми виховання є своєрідними інструментами в діяльності педагога. Але для дієвості, ефективності їх застосування необхідно використовувати певні засоби — надбання матеріальної і духовної культури (художня і наукова література, радіо, телебачення, кіно, предмети образотворчого мистецтва, архітектури та ін.), форми та види виховної роботи (бесіди, збори, ігри, спортивна діяльність, гурткова робота, конференції та ін.), які використовуються у процесі дії того чи іншого методу.

Група методів, спрямована на формування свідомості та переконань, є визначальною серед методів виховання суб'єктності. До неї належать: приклад, переконування, вимога.

У діяльності вихователя переконування є основним інструментом впливу на особистість підлітка. Переконування – це метод виховання, що передбачає умисний цілеспрямований вплив на свідомість, волю і почуття вихованців з метою формування у них стійких переконань, певних норм поведінки. Переконування, як метод виховання, реалізується через низку прийомів. Варто зауважити, що прийоми можуть виступати складовою певного методу, а можуть і виконувати функцію самостійного методу. Загалом вимоги методу переконування реалізуються шляхом використання системи таких прийомів: пояснення, розкриття можливих наслідків діяльності (бездіяльності), бесіда, звернення до почуттів совісті та честі, диспут, умовляння, застереження. Пояснення передбачає розкриття сутності норм і правил поведінки з метою регулювання і коригування діяльності особистості.

Певне місце в системі виховання і, зокрема, формування переконань особистості посідає прийом бесіди, який передбачає створення умов для усвідомлення особистістю сутності тих чи інших правил, норм поведінки.

Процес активного становлення суб'єктної позиції актуалізується в підлітковому віці, коли відбувається стрімкий розвиток особистості, йде становлення самосвідомості, відбуваються якісні трансформації Я-концепції, динамічно протікає процес самопізнання, тому одним з оптимальних способів її виховання є навчально-дослідницька діяльність як інноваційна освітня технологія.

В статті під дослідницькою діяльністю будемо розуміти творчий процес пошуку або конструювання раніше суб'єктивно-невідомого, результатом якого є формування дослідницької позиції та дослідницьких умінь. Визначальною ознакою дослідницької діяльності є наявність таких елементів, як практична методика досліджень, власний науковий матеріал, аналіз власних даних і висновки щодо проблеми, що досліджується [4]. Дослідницька діяльність передбачає наявність активної пізнавальної позиції учня, пов'язаної з систематичним внутрішнім пошуком, осмисленою і творчою переробкою інформації наукового характеру на основі аналітико-прогностичного та критичного мислення, тим паче, що процес дослідження супроводжується особистісними відкриттями, перетворюючи його в особистісно орієнтовану пізнавальну діяльність.

О. А. Святохо наголошує, що дослідницька діяльність має всі підстави для визначення її в якості однієї з можливих форм суб'єктності учня, тому що в процесі її реалізації відбувається розвиток пізнавальної мотивації та дослідницької активності; розвиток інтелектуальних умінь, аналітичного та критичного мислення; розвиток схильності до рефлексії та самоаналізу; широке використання суб'єктного досвіду в інтерпретації та оцінці фактів, явищ, подій навколишньої дійсності [11, с. 19-25.]

Серед багатьох форм дослідницької діяльності вагоме місце належить гуртковій роботі, яку вважають однією із провідних у формуванні інтересу учнів до вивчення біології. У сучасній школі функціонують різноманітні гуртки: юних рослинників, акваріумістів, пасічників, ентомологів, іхтіологів, орнітологів, селекціонерів, садівників, фенологів тощо.

З метою виховання суб'єктності підлітків у дослідницькій діяльності на заняттях гуртка «Юний акваріуміст» педагог ефективно використовує такі прийоми, як: розширення інформаційного поля, стимулювання допитливості, стимулювання пізнавального інтересу та активності, формування позитивної установки на «нецікаве», створення ситуації успіху.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідницька діяльність у гуртковій роботі є формою виховання суб'єктності учня, оскільки в процесі її реалізації відбувається розвиток пізнавальної мотивації та дослідницької активності; розвиток інтелектуальних умінь, аналітичного та критичного мислення; розвиток схильності до рефлексії та самоаналізу; широке використання суб'єктного досвіду в інтерпретації та оцінці фактів, явищ, подій навколишньої дійсності.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми виховання суб'єктності підлітків у гуртковій роботі в процесі дослідницької роботи. У подальшому актуальним є теоретичне обґрунтування критеріїв та рівнів визначення сформованості суб'єктності підлітків у дослідницькій діяльності на заняттях гуртка «Юний акваріуміст».

Література:

1. Абульханова К.О. Методологічне значення категорії суб'єкта для сучасної психології / К.О. Абульханова // Людина. Суб'єкт. Вчинок: філософсько-психологічні студії / О. А. Донченко [та ін.] ; заг. ред. В. О. Татенко. – К. : Либідь, 2006. – С. 37–51.
2. Агофонова О.П. Метод проектов как способ формирования субъектной позиции младших школьников в процессе обучения иностранному языку: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» [Електронний ресурс] / О.П. Агофонова. – Санкт-Петербург, 2011. – 23с./ Режим доступу до автореф.: <http://lengu.ru/media/File/Referat/Agafonova.doc>
3. Бібік Н. М. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів: Монографія. / Н. М. Бібік - К.: Либідь, 1998. - 200 с.

4. Буднік С. В. Сутнісний аналіз поняття «дослідницька діяльність» Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки/ № 8,2013.-176с.-С. 105-108
5. Журат Ю. В. Дослідження педагогічних умов формування суб'єктності майбутніх вчителів початкових класів / Юлія Василівна Журат // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. – Чернівці : ЧНУ, 2011. Вип. 560: Педагогіка та психологія. – С. 34–45.
6. Інновації у виховних системах [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://osvita.ua/school/method/upbring/1420/>
7. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Педагогический словарь: Для студ. высш. и сред. пед. уч. заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2001. - 176 с.
8. Москаленко А.В. Становление субъектной позиции старшеклассников в условиях педагогического взаимодействия: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» [Електронний ресурс] / Г.В. Москаленко. – Смоленск, 2011. – 25 с./ Режим доступу до автореф.: http://www.smolgu.ru/files/doc/D212_254_02/moskalenko.doc
9. Подмазин С. И. Личностно-ориентированное образование: Социально-философское исследование. - Запорожье: Просвіта, 2000. - 250 с.
10. Психологія суб'єктної активності особистості / Мат. міжнар. наукової конференції «Підростаюча особистість як суб'єкт психічної активності, саморозвитку і творчості» (12-14 жовтня 1992 р., м. Київ). – К., 1993. – 227 с.
11. Святохо О. А. Суб'єктивація позиції учня в освітньому просторі позашкільного навчального закладу в процесі дослідницької діяльності / О. А. Святохо // Наукові записки Малої академії наук України: (збірник наукових праць). – К.: ТОВ «Праймдрук». – 2012. – 235 с. – (Серія: Педагогічні науки, вип.1).

12. Шадрова Е. В. Педагогическая модель формирования субъектной позиции подростка в воспитательном пространстве детского дома [Электронный ресурс] / Е. В. Шадрова // Ярославский педагогический вестник, серия «Психолого-педагогические науки». – 2010. - №2 / Режим доступа до жур.: http://vestnik.yspu.org/?page=2010_2bg